

Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Vakıfları

Muhammed Emin Durmuş¹

Özet

Osmanlı coğrafyasında ilk örnekleriyle karşılaşılan para vakıfları öncesinde İslam toplumlarında insanların finansman ihtiyacını giderecek kurumsal bir yapı yoktu. İnsanlar nakde sıkıştıklarında bu ihtiyaçlarını karz-ı hasenle, bulamadıkları takdirde ise bey⁶ bi'l-vefâ usulüyle gidermeye çalışıyorlardı. Ancak bu işlem için bir gayrimenkule sahip olmak gerekmekte bu da toplumun her kesiminin bu usulden yararlanmasına mani olmaktaydı. Para vakıflarının kurulmasıyla bu kurumlar toplumun her kesimi için bir nevi finansman mekanizması işlevini de yerine getirmişlerdir. Ancak burada faizin yasak olduğu bir toplumda para vakıflarının sermayelerini hangi yöntemlerle işlettiği sorusu gündeme gelmektedir. Bu soruya para vakıflarının muhasebe kayıtlarından hareketle cevap verecek olursak muamele-i şer'iyeye, istiğlâl ve ferâğ bi'l-istiğlâl yöntemleriyle işlettiklerini söylemek mümkündür. Her ne kadar bazı vakfiyelerde vakfın sermayesinin mudarebe veya bidaa gibi usullerle işletilmesinden bahsedilmiş olsa da bu usullerin mütevelliler tarafından hiç kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Zira bu usuller diğerlerine nazaran daha riskli ve uzun zamanlı olmaları hasebiyle vakıfların ihtiyaçlarını giderme ve hizmetlerini yerine getirme hususunda elverişli değildiler. Buna ilaveten para vakıflarının tüketimin yanında küçük çaplı üretimi de finanse ettikleri vakidir. Sonuç olarak para vakıflarının İslam toplumlarında insanların finansman ihtiyacına kurumsal bir zemin sağlamaları hasebiyle önem arz ettiklerini söylemek mümkündür.

Giriş

Sözlükte hapsedmek, alıkoymak anlamlarına gelen vakıf, klasik fıkıh kitaplarında habs, hubs veya sadaka olarak ifade edilmektedir. İstılahta vakfa yönelik farklı tanımlamalar yapılmış olsa Hanefi mezhebinde en yaygın olarak kullanılan tanım şöyledir; vakıf, bir malın menfaatini insanlara tahsis

1 Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İslam İktisadı ve Finans Bölümü, İSEFAM, muhammeddurmus@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2468-8551

ederek aslını Allah'ın mülkü olmak üzere temlik ve temellükten ebediyen menetmektedir (Halebi, 2005, 378; Tarablûsî 1981, 7). Tanımı biraz açacak olursak; bir malın mülkiyetinin Allah'ın mülkünde olmasından maksat o malın kamu malı statüsünde olmasıdır. Nitekim bir mal vakfedildiğinde artık o malın menfaati topluma, rakabesi (çıplak mülkiyet) ise kamuya ait olmaktadır. Tanımda geçen temlik ve temellükten men etmekten kasıt ise vakfedilen mal veya malların mülkiyetinin artık alım-satım, kira, miras, hibe veya vasiyet gibi yollarla bir başkasına devredilememesidir (Ali Haydar Efendi, 1240, 7). Tanımda ebediliğe yapılan vurgudan ise vakfın belli bir süreliğine değil bilakis süresiz olarak yapıldığı anlaşılmaktadır.

Vakıfların sahip oldukları malvarlığı genel olarak ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan ilki vakıfların hizmetlerini icra etmelerini sağlayan cami, medrese, mektep, kütüphane, hastane, aşhane, köprü, çeşme gibi hizmet binalarıdır. Bu binalara müessesât-ı hayriyye denmektedir (Berki 1946, 32-33). Diğeri ise müsteğallât-ı vakıf olarak adlandırılan ve vakfa gelir temin eden dükkân, menzil, han, hamam, arsa gibi gayrimenkuller veya para, kitap, at gibi menkul mallardır (Ömer Hilmi, 1977, 14). İkinci grupta bulunan mallar, vakfa gelir sağlayarak vakfın amacına yönelik hizmetleri yerine getirmesini buna ilaveten ilk grupta bulunan hayır müesseselerinin tamir, bakım gibi ihtiyaçlarını karşılayarak bu yerlerin uzun süre mamur kalmasını temin etmeleri hasebiyle büyük bir öneme sahiptirler.

Konumuz olan para vakıflarına geçecek olursak bu vakıfları gayrimenkul vakıflarından ayıran en temel husus adından da anlaşılacağı üzere sahip oldukları malvarlığının para olması ve bu paradan gelir elde etmeleridir. Yani nakit sermayeye sahip olan ve bu sermayeyi işletmek suretiyle gelir elde eden her vakfın para vakfi olduğu söylenebilir. Bazı vakıflar sadece sahip oldukları gayrimenkullerden gelir elde ederken bazı vakıflar da nakit sermayelerini çeşitli yöntemlerle işletmekten gelir elde etmektedirler. Bunlara ilaveten hem gayrimenkule hem de nakit paraya sahip olup iki şekilde de gelir elde eden vakıflar da bulunmaktadır. Yani bir vakfın hem gayrimenkullerden hem de nakit sermayesini işletmekten gelir elde etmesinin önünde herhangi bir engel bulunmamaktadır. Öyleyse para vakfi kavramının farklı bir vakıf türünü ifade etmekten ziyade vakfın gelir elde ettiği malvarlığının gayrimenkul değil de para olduğunu göstermek için kullanıldığını söylemek mümkündür.

Genel hatlarıyla para vakıflarını ele almayı hedefleyen bu çalışmada ilk olarak para vakıflarına dair literatürün kısa bir değerlendirilmesi yapılmış akabinde bu vakıfların ortaya çıkışı ve mahiyetine dair kısa bir bilgi verilmiş daha sonra da para vakıflarının meşruiyeti hakkında ulema arasında cereyan eden tartışmalar ana hatlarıyla ele alınmıştır. Sonrasında para vakıflarının

nakit sermayelerini işletme usulleri olan muamele-i şer'iyeye, istiğlâl ve ferâğ bi'l-istiğlâl akitleri genel hatlarıyla tanımlanmıştır. Son olarak para vakıfları hakkında güncel tartışma konuları olan para vakıflarının üretimi veya yatırımı finanse edip etmediği, para vakıflarının mudarebe gibi ortaklık temelli yöntemler ile finansman sağlayıp sağlamadıkları ve para vakıflarının döneminin İslami bankaları olarak kabul edilip edilemeyeceği hususlarına değinilmiştir. Zikredilen bütün bu meselelere bir arada yer verilmiş olması çalışmanın özgün yönünü oluşturmaktadır.

1. Literatür Değerlendirmesi

Ülkemizde İslam iktisadına dair çalışmalar yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Bu çalışmalardan önemli bir kısmı çağdaş İslami finans kurumları üzerine yoğunlaşırken bir kısmı da tarihi tecrübeye bir nevi finans kurumu olarak faaliyet göstermiş olan para vakıfları hakkındadır. Zira yüzyıllar boyunca Osmanlı toplumunun finansman ihtiyacına şer'î metotlarla cevap vermiş böyle önemli bir kurumu İslam iktisadı alanında araştırma yapanların görmezden gelmesi mümkün değildir. Bu bağlamda günümüzde para vakıfları üzerine pek çok çalışmanın yapılmış olduğunu ve bu çalışmaların artarak devam ettiğini söylemek mümkündür. Ancak bu çalışmaların önemli bir kısmının ikincil kaynaklardan hareketle yapılmış olması ve bu kaynaklardaki bilgilerin doğruluğu test edilmeden araştırmacılar tarafından olduğu gibi alınarak bazı genellemeler yapılması para vakıfları hakkında yeni ve sağlıklı bilgilerin ortaya çıkarılmasından ziyade bu çalışmaların birbirini tekrar etmesine yol açmıştır. Dolayısıyla para vakıfları hakkında nitelikli ve yeni bilgilerin gün yüzüne çıkarılabilmesi için öncelikle çalışmaların birincil kaynaklardan hareketle yapılması gerekir. Buna ilaveten çalışmalarda birincil kaynaklar kullanılmış olsa bile birtakım çıkarım ve genellemelerde bulunmak için aceleci davranılmamalı, meseleyle ilgili birincil kaynak çeşitlerindeki bilgiler mukayese edilerek bir sonuca ulaşılmaya gayret edilmelidir. Aksi takdirde yanlış sonuçlara ulaşmak kaçınılmaz olacaktır. Örneğin para vakıflarının nakit sermayelerini işletme usulleri arasında bazı fıkıh kitapları ve vakfiyelerde mudarebe, bidaa gibi ortaklığa dayalı yöntemler de zikredilmiştir (İbnü'l-Hümâm, VI, 203; Molla Hüsrev, II, 137). Bu durum günümüzde para vakıfları üzerine yapılmış birtakım çalışmalarda bu yöntemlerin para vakıfları tarafından fiilen kullanılmış olduğu şeklinde yorumlanmasına neden olmuştur (Kurt, 1996, 170; Akgündüz, 1996, 223-226; Döndüren, 2008, 20; Bulut ve Korkut, 2016, 25). Her ne kadar vakfiyelerde vakfın sermayesinin mudarebeyle de işletilebileceği ifade edilse de şer'iyeye sicillerinde yer alan bir diğer belge türü olan vakıf muhasebe kayıtlarına bakıldığında vakıanın böyle olmadığı, mütevellilerin vakıf paraları

mudarebeyle işletmeyi tercih etmedikleri anlaşılmaktadır. Bir diğer ifadeyle vakfiyelerde yer alan bu bilgi vakıfların yaptıkları bütün işlemlerin kaydının yapıldığı muhasebe kayıtlarından henüz teyit edilmiş değildir (Kaya vd., 2017, 59-60). Dolayısıyla vakfiyelerde yer alan birtakım ifadeden hareketle, para vakıfları mudarebe yöntemiyle de sermayelerini işletiyordu şeklinde ciddi bir çıkarımda bulunmak sağlıklı değildir. Bu sebeple genelde tarih özelde ise para vakıfları üzerine yapılacak çalışmalarda birincil kaynakların kullanılması elzem olduğu gibi bu kaynaklardaki bilgilerin alternatif birincil kaynaklarla teyidinin yapılması önem arz etmektedir.

2. Para Vakıflarının Ortaya Çıkışı ve Mahiyeti

Para vakıflarının ilk olarak ne zaman ortaya çıktığına dair literatürde yeterli malumat bulunmamakla birlikte para vakıflarının Osmanlılara özgü bir uygulama olduğu söylenebilir. Para vakıflarının Osmanlı döneminde de ilk olarak ne zaman ortaya çıktığına dair farklı tarihler olmakla birlikte genel kanaat bu kurumların 15. yüzyılda tarih sahnesine çıktığı yönündedir. Nitekim kaynaklarda II. Murad ve Fatih Sultan Mehmet'in hükümdar olduğu yıllarda kurulmuş para vakıflarına dair bilgiler bulunmaktadır. Her ne kadar bu dönemlerde para vakıflarının kurulduğu tespit edilse de sayılarının çok fazla artmadığı ve yaygınlık kazanmadığı anlaşılmaktadır. 16. yüzyılın başlarından itibaren ise para vakıflarının sayılarının hızla çoğalmaya başladığı ve bunun akabinde dönemin İslam hukukçuları arasında meşruiyeti ve tatbikat biçimleri hakkında önemli tartışmaların cereyan ettiği görülmektedir (Özcan, 2003, 10-12). Fakihler arasındaki tartışmaların nihayetinde fiki prosedürlere riayet etmek şartıyla para vakıfları ve nakit işletme yöntemleri meşru kabul edilmiştir. Böylece kısa bir dönem yasaklanan para vakıfları tekrardan gelişimine ve yaygınlaşmaya devam etmiştir.

Para vakıfları, Osmanlı vakıf medeniyetine farklı bir boyut kazandırmaları ve vakıf kurumunun yaygınlaşp gelişmesine katkı sağmaları açısından önem arz etmektedir. Nitekim Osmanlılar 15. yüzyıldan itibaren sultan, vezir, kazasker, şeyhülislam gibi gelir düzeyi yüksek devlet adamlarının kurdukları gayrimenkul vakıflarına ilaveten zengin olmayan kesimlerin küçük nakdi birikimlerini vakfa dönüştürebilecekleri hukuki düzenlemelerle vakıf kültürüne yeni kurum ve uygulamalar ilave ettiler. Para vakfi denen bu yeni vakıf türüyle düşük bütçeye sahip kişilerin de hayır yapmalarına imkân sağlandı (Kaya, 2020, 1). Zira para vakfi kurmak için belli bir alt sınır bulunmamakta, isteyen herkes cüzi de olsa elindeki birikimiyle para vakfi kurabilmekte veya hâlihazırda kurulmuş olan vakıflara ilavelerde bulunabilmekteydi. Diğer yandan faizin yasak olduğu bir toplumda bu

vakıflar vasıtasıyla bireylerin küçük ölçekli tüketim ve üretim için ihtiyaç duydukları finansman sağlanmış oldu.

Dolayısıyla para vakıflarının İslam toplumlarında insanların finansman ihtiyacına kurumsal bir zemin sağlamaları hasebiyle de önem arz ettiklerini söylemek mümkündür. Nitekim para vakıfları öncesinde Müslüman toplumlarda insanların finansman ihtiyaçlarını faizsiz bir şekilde giderecek kurumsal bir yapı bulunmuyordu. İnançları gereği faizden uzak duran kişiler bu ihtiyaçlarını dinlerinin tavsiye ettiği karz-ı hasenle veya bunun mümkün olmadığı durumlarda fukaha tarafından faizden kaçınarak finansman ihtiyacını gidermek için geliştirilmiş olan bey⁶ bi'l-vefâ gibi usul ve yöntemlerle karşılamaya çalışıyorlardı. Para vakıfları öncesinde bireysel olarak kullanılan bu finansman usulleri herhangi bir düzenlemeye tabi değildiler. Bu durum kişilerin bu işlemleri yaparken birtakım yanlışlara düşerek faize bulaşması, kâr oranlarında bir sınırlama olmadığı için yüksek kârlar talep etmeleri mümkündü. Halkın finansman ihtiyacına cevap vermek maksadıyla ortaya çıkan bu uygulamaların herhangi bir düzenlemeye veya sınırlamaya tabi olmamaları da bu işlemlerle borç alan halkın daha da fakirleşmesine yol açıyordu. Bunlara ilaveten bu yöntemlerle işlem yapmak için herhangi bir gayrimenkule sahip olmak gerekiyordu. Dolayısıyla bu yöntemler gayrimenkulü olmayan kişilerin ihtiyacına cevap vermiyordu. Burada para vakıflarının bunlardan farklı olarak hangi yöntemle finansman sağladığı sorusu gündeme gelmektedir.

Bireysel çabaların halkın finansman ihtiyacını giderme noktasında yetersiz kaldığını gören Osmanlı uleması para vakfına ve vakıf paraların muamele-i şer'iyeye ile işletilmesine cevaz vererek zengin, fakir bütün halk kesimlerinin ihtiyacını giderecek kurumsal bir yapı oluşturmuşlardır. Ayrıca muamele-i şer'iyeye işleminde muamele yapılmadan ribh talebinin yasak olması ve belli bir oran üzerinde ribh talep edilememesi gibi birtakım düzenlemeler de yapmışlardır (Kaya, 2007, 20-21). Böylece Osmanlı devleti bu işlemi para vakıfları vasıtasıyla kurumsal bir yapıya büründürerek halkın tefeciler (ribahor) tarafından sömürülmesini ve yanlış işlem yaparak faize düşmesini engellemeye çalışmıştır.

Yüzyıllar boyunca Osmanlı devletinde faaliyet gösteren para vakıfları, elde ettikleri gelirlerle eğitim, sağlık, dini hizmetler, altyapı gibi çeşitli alanlarda icra ettikleri hizmetlere ilaveten bir nevi faizsiz kredi mekanizması olarak da faaliyet göstermişlerdir. Para vakıflarının modern döneme olan etkisi bakılacak olursa, *Çizakça* para vakıflarının yüzyıllar boyunca böyle önemli bir rolü yerine getirmelerinin farklı İslam coğrafyalarında da benimsenip yaygınlaşmasına yol açtığı kanaatindedir. Zira günümüzde para vakıfları

Malezya, Hindistan ve Pakistan başta olmak üzere İran, Mısır, Lübnan, Singapur, Sudan gibi pek çok İslam ülkesinde yasal kabul edilmektedirler. Uzak Doğu'daki Malezya'da bile, nakit fonlar ve banka hesaplarıyla vakıf kurmak mümkündür (Çizakça, 2000).

3. Meşruiyeti Hususundaki Tartışmalar

Para vakfının meşruiyeti üzerindeki tartışmaların üç hususta cereyan ettiğini söylemek mümkündür. Bunlar; menkulün vakfı, paranın vakıftaki ebedilik vasfına sahip olup olmadığı ve vakıf paraların muamele-i şer'iyeye ile işletilmesi.

Hanefilere göre vakfedilecek malın gayrimenkul olması esastır (Kuduri, II, 101). Bununla beraber arsa ile binanın, araziyle beraber ziraat için gerekli olan hayvanların veya zirai aletlerin vakfı, Ebu Hanife dışındakilere göre caizdir. Menkul bir malın herhangi bir gayrimenkule tabi olmaksızın vakfedilmesinde ise genel kural (kıyas) caiz olmaması yönündedir (Merğınani, III, 374). Zira menkul olan bir mal, vakfedilecek malda olması gereken ebedilik vasfını taşımamaktadır. Buradan hareketle Ebu Yusuf nasslardan hareketle sadece at (deve) ve silahın müstakil olarak vakfedilebileceği görüşünü benimsemişken, İmam Muhammed insanların örf haline getirdikleri bütün menkullerin müstakil olarak vakfının caiz olacağı görüşündedir (Merğınani, III, 375). İlk dönem Hanefi fakihleri İmam Muhammed'in görüşünü benimseyerek örf haline gelen menkullerin vakfını caiz görmüşlerdir (İbnü'l-Hümmam, VI, 202). Her ne kadar Osmanlı fakihleri de bu görüşü benimsemiş olsa da paranın menkul mal kapsamına dâhil olup olmadığı, menkul kabul edilse bile vakfının caiz olup olmadığı hususlarında ihtilafın olduğu anlaşılmaktadır. Paranın menkul mal kapsamına dâhil olduğunu kabul eden Ebussuud Efendi, paranın vakfedilmesinde örfün oluştuğunu, İmam Muhammed'in de örf olan şeylerin vakfını caiz görmesine binaen para vakfının caiz olduğunu ifade eder. Karşıt görüşte olan Çivizâde ve Birgivi ise örfün icma ile olacağını, icmanın müçtehitlerin ittifakı ile olacağını, müçtehitler devrinde de bu yönde bir icmanın oluşmadığını ileri sürerler (Ayr. bilgi için bkz. Dumlu, 2015). Son tahlilde dönemin şeyhülislamı olan Ebussuud Efendi para vakfının meşru olduğuna dair fetva vermiş sultanın da bu yöndeki fermanıyla para vakıfları yüzyıllar boyunca faaliyetlerine devam etmişlerdir.

Para vakfı hususunda tartışma konusu olan bir diğer mesele, vakfedilecek malda bulunması gereken ebedilik vasfının para vakfında bulunup bulunmadığıdır. Nitekim vakfın tanımı yapılırken vakfedilen malın Allah'ın mülküne dâhil olup temlik ve temellükten menedildiği ifade edilmişti. Hayvan, silah, elbise gibi menkul malların vakfedilmesi durumunda bu

mallardan fiziki varlıkları baki kalarak yararlanma söz konusu iken paradan ancak mülkten mülke geçmesi suretiyle yararlanılabilmektedir. Çivizâde ve Birgivi bu argümanları ileri sürerek paranın ebedilik vasfını taşımadığını ileri sürmüşlerdir. İbn Kemal ve Ebussuud Efendi ise paraların mislinin daim olmasının fiziki varlıklarının baki olması anlamına geleceğini ifade ederek bu argümanları çürütmeye çalışmışlardır. Zira onlara göre paranın standardının piyasada tedavül etmesi aşlının korunması anlamına gelmekte olup vakıf paralardan mülkten mülke intikal suretiyle faydalanılması ebedilik vasfına bir zarar vermemektedir (Dumlu, 2015, 319-322).

Para vakfının meşruiyet tartışmaları içerisinde en az gündeme gelen mesele vakıf paraların muamele-i şer'iyeye ile işletilmesidir. Nitekim para vakfına şiddetle karşı çıkan Çivizâde Mehmet Efendi, Kadıhan'ın fetvası mucebince, muamele-i şer'iyeye yapan kişinin haramdan kaçınmaya çalıştığı için sevap dahi kazanacağını ifade eder.² Birgivi ise sadece bazı mütevellilerin fetva kitaplarında cevaz verilen muamele şekillerini bilmemeleri sebebiyle haram olan ribaya düştüklerini zikretmekle yetinir. Para vakfını meşru gören ulemanın ise bu argümanı pek dikkate almadığı hatta cevap bile vermedikleri anlaşılmaktadır. Para vakfı tartışmalarında en az gündeme gelen meselenin muamele-i şer'iyeye olmasını, Osmanlı öncesi Hanefi otoritelerin bu uygulamayı tartışıp nihayetinde meşru kabul etmiş olmalarına bağlamak mümkündür (Kaya vd., 2017, 53).

4. Nakit İşletme Yöntemleri

İslam hukuku kurullarını tatbik eden Osmanlı devletinde faizli alışverişler doğal olarak yasaktı. Bu sebeple para vakıflarının da sahip oldukları sermayeleri faiz ile işletmeleri mümkün değildi. Burada para vakıflarının önünde mudarebe ve müşareke gibi ortaklık yöntemleri olsa da bu yöntemler genelde uzun vadeli ve riskli olması bunun yanında sadece ticari faaliyette bulunan kesime hitap etmesi hasebiyle tercih edilmiyordu. İşte bu noktada Osmanlı uleması fıkıh mirasından hareketle kısa vadeli, risksiz ve her kesimin finansman ihtiyacına cevap verebilen bunlara ilaveten faiz de içermeyen birtakım yöntemler geliştirmişlerdir. Bu yöntemler muamele-i şer'iyeye, istiğlâl ve ferâğ bi'l-istiğlâl olup aşağıda müstakil başlıklarda ele alınmıştır.

2 “Bazı kütüb-i fihhiyyede ‘bey’-i îne câizdir lakin mekruttur’ deyu tasrih olunmuştur, ama Kâdhân aleyhi’r-rahme İmam Ebû Yusuf’dan rahimehullah ‘Caizdir, belki edenin eline ecir girer’ deyu nakil eder, kerahet cevaza münâfi değildir ve İmam Yusuf re’yi üzere edenin eline ecr olmanın sebebi nedir, tafsille î’lam buyurulup indallahi’l-kerim müsâb olasız. el-Cevab: Bey-i îne dedikleri ribâ hususunda olan hîle-i şer’iyedir. Sahih budur ki; münâfi değildir. Me’cûr olmanın sebebi haram olan ribâdan kaçıp sûret-i şer’iye koyduğudur, haramdan ihtiraz edip nefsinı keffetmek ile me’cûr olur, vallahu a’lem, ketebehu el- fakir Şeyh Mehmed”, Veli b. Yusuf (der.) Mecma’u’l-fetâvâ, yy, yazma, ty. (Sül. Ktp. Esad Efendi, nr. 1098), vr. 81b.

Her ne kadar bu işlemlerde borç verilen paranın geri alınamaması gibi bir risk söz konusu olsa da bu işlemlerin rehin veya kefil alınmadan yapılmaması bu riski bertaraf etmektedir. Nitekim vakıf kuran kişilerin vakfettikleri paraları maddi değeri yüksek bir rehin, sağlam bir kefil veyahut bu teminatlardan biri alınarak muamele-i şer'iyeye veya istiğlâl yollarıyla borç verilmesini vakfiyelerinde açıkça şart koştukları görülmektedir.³ Bunlara ilaveten borç verilen kişilerin güvenilir, borcuna sadık, iyi huylu olmalarına da dikkat edilmesinin talep edildiği anlaşılmaktadır. Bazı hayır sahiplerinin seyyahlara, denizcilere, iş-güç sahibi olmayanlara, hileli iş yaptığı bilinen kişilere borç verilmemesini özellikle tembih ettiği vakidir (Özcan, 2003, 300). Bütün bu hususların vakıf paraların zayi olmasının önüne geçmek böylece uzun yıllar faaliyetlerini aksatmadan yerine getirebilmesini temin etmek için ileri sürüldüğü açıktır.

4.1. Muamele-i şer'iyeye

Fıkıh literatüründe vadeli olarak satılan bir malın peşin ve daha düşük bir bedel karşılığında geri satın alınmasını ifade eden îne satışını, Osmanlı fukahası muamele-i şer'iyeye şeklinde adlandırmaktadır. Muamele-i şer'iyeye, faizin haram ve büyük günah olarak kabul edildiği Müslüman bir toplumda insanların finansman ihtiyacını karşılarken faizden sakınmak gayesiyle geliştirilen şer'i bir yöntemdir (hile-i şer'iyeye). Birden fazla yapılaş şekli olan bu akdin en yaygın kullanılanı, borca ihtiyacı olan kişinin bir malını peşin bedelle satarak daha yüksek bir bedelle vadeli bir şekilde satın almasıdır (Kaya vd., 2017, 53-54). Bu yöntemi daha kolay anlaşılabilir hale getirmek için şöyle bir örnek verilebilir: Borç paraya ihtiyacı olan Ahmet bir malını Mehmet'e 1000 TL karşılığında peşin olarak satar. Taraflar bedelleri teslim aldıktan sonra Ahmet aynı malı Mehmet'ten 1100 TL karşılığında bir yıl vadeli olarak geri satın alır. Bu işlem neticesinde Ahmet 1000 TL almış, bir yıl sonra ödemek üzere 1100 TL borçlanmıştır. Böylece Ahmet'in fazladan ödemek zorunda olduğu 100 TL faizden değil bilakis vadeli satış işleminden kaynaklanmış olmaktadır.

4.2. Bey' bi'l-istiğlâl

İstiğlâl satışının daha iyi anlaşılabilmesi için bu akde kaynaklık etmiş olan bey' bi'l-vefâ akdini tanımlanmak gerekmektedir. Vefâ satışı, bir malın bedeli

3 Vakfiyelerde bu durum genellikle "...rehn-i kavî ve kefil-i melî veyâhûd her ikisinden biri ile bâ-yed-i mütevellî alâ-vechi'l-helâl istirbâh ve istiğlâl olunup ..." şeklinde ifade edilmektedir (Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil, vr. 21b-1; Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil, vr. 2a-1; Evkaf-ı Hümâyûn Mahkemesi 673 Numaralı Sicil, vr. 42-1; Rumeli Mahkemesi 21 Numaralı Sicil, vr. 1b-1).

iade edildiğinde geri alınmak üzere satılmasını konu edinen satıştır. Vefâ akdi, muamele-i şer'iyeye de olduğu üzere Müslüman halkın finansman ihtiyaçlarını faizsiz bir şekilde temin etmek bunun yanında sermaye sahiplerinin de verdikleri borç para karşılığında faizsiz bir kazanç elde etmelerini sağlamak maksadıyla 5. yüzyılda Haneî fıkhîçiler tarafından geliştirilmiştir (Bayındır, 1992, 20). İstiğlâl ise kişinin geri kiralamak maksadıyla bir malını vefa akdi ile satması demektir (Mecelle, md. 119). Bir başka ifadeyle kişinin bedelini iade ettiğinde geri almak üzere sattığı malını, geri alıncaya kadar ki sürede kiralamasını ifade eden akde istiğlâl denir.

Bir malı vefâ akdi vasıtasıyla alan kişi ya bunu bizzat kullanmak ya da bir başkasına kiraya vererek gelir elde etme hakkına sahip olmaktadır (Yelek, 2016, 272). Kiraya verme söz konusu olduğunda bu kişi genelde malı satan kimse olmaktadır ki bu işleme istiğlâl denmektedir. Bu akit neticesinde bir taraf kira geliri elde ederken diğer taraf da ihtiyaç duyduğu parayı faizsiz bir şekilde temin etmektedir. Konuyla ilgili şer'iyeye sicillerinde yer alan bir örnekte bu işlemin nasıl yapıldığı anlatılmaktadır. Belgeye göre iki kişi sahip oldukları mumhanelerini, bir vakfın mütevellisine 13.000 akçe karşılığında istiğlâl usulüyle satmışlar, bedeli aldıktan sonra mumhaneyi mütevelliyeye teslim etmişler. Akabinde şahitler huzurunda mumhaneyi tahliye edip 7 aylığına 1.500 akçe bedel karşılığında mütevelliden kiralamışlar. Böylece mumhane sahipleri satım bedeli olan 13.000 akçeyi vakfa geri ödeyinceye kadar geçimlerini temin ettikleri anlaşılan mumhaneye kiracı olmak suretiyle hem ekme kapılarından olmamışlar hem de ihtiyaç duydukları finansmanı elde etmişler. Vakıf da bu işlem neticesinde 1500 akçe kira gelirine sahip olmuştur (Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Defter, vr. 116-1).

4.3. Ferâğ bi'l-istiğlâl

Kişinin bir gayrimenkul üzerindeki tasarruf hakkını bir başkasına devretmesine ferâğ denir (Bardakoğlu, 1995, 351). Ferâğ işleminin istiğlâl şeklinde yapılmasına ise ferâğ bi'l-istiğlâl denmektedir (Kaya, 2010, 105). Bir başka ifadeyle kişinin bir gayrimenkuldeki tasarruf hakkını tekrar kiralamak üzere geçici olarak satmasına ferâğ bi'l-istiğlâl denir. Bu akdi şöyle bir örnek üzerinde açıklamak mümkündür; 1000 TL finansmana ihtiyaç duyan A şahsı bir gayrimenkul üzerindeki tasarruf hakkını 1000 TL peşin bedel karşılığında B vakfına devreder. Bunun akabinde de bir yıllığına 100 TL bedelle bu tasarruf hakkını kiralar. Bir yıl sonunda A şahsı vakfa hem tasarruf hakkının satımından doğan 1000 TL'yi hem de tasarruf hakkının kiralananmasından doğan 100 TL'yi B vakfına öder ve tasarruf hakkını vakıftan geri alır. Böylece A şahsı tasarruf hakkını kaybetmeden

ihtiyaç duyduğu parayı temin etmiş olur hem de vakıf bu işlem sonucunda faize bulaşmadan gelir elde etmiş olur.

5. Para Vakıfları Hakkındaki Güncel Tartışmalar

5.1. Para Vakıfları Üretimi veya Yatırımı Finanse Ediyor Muydu?

Para vakıflarının tüketim finansmanının yanında ticareti de finanse edip etmedikleri hususu günümüz araştırmacılarının dikkatini çekmektedir. Nitekim bu soruya cevap vermek Osmanlı döneminde yüzyıllar boyunca faaliyet göstermiş olan para vakıflarının işlevinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu kısa çalışma bu sorunun kesin cevabını ortaya koyma iddiasında olmamakla beraber bazı çalışmalardan hareketle bir çıkarımda bulunma gayesindedir.

Muhasebe kayıtlarında hareketle 18. yüzyıl Üsküdar para vakıflarına dair yapılan bir çalışmada konuyla ilgili tespit edilen veriler aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo 1: Üsküdar Vakıflarının Borç Verdikleri Ortalama Miktarlar

Tarih	Vakıf sayısı	İşlem sayısı	Borç verilen toplam miktar (guruş)	Ortalama miktar (guruş)
1139/1726	36	349	17.138	49
1184/1770	74	713	49.466	69
1198/1784	70	741	60.212	81
1212/1798	72	628	62.161	99

Kaynak: Süleyman Kaya, Muhammed Emin Durmuş, İsmail Bektaş, Arif Akkaya, "Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyıl Para Vakıflarının Nakit İşletme Yöntemleri", Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi (2017).

1139 yılında tespit edilebilen vakıf sayısının az olması işlem miktarının dolayısıyla borç verilen toplam miktarın diğer yıllara nazaran daha az olmasına sebebiyet vermiştir. Tablodan da anlaşıldığı üzere Üsküdar para vakıflarının farklı zamanlarda vermiş oldukları ortalama borç miktarının 49 guruş seviyesinden 99 guruş seviyesine çıkmıştır. Ortalama borç miktarında yaşanan bu artışta vakıfların bu zaman zarfında sermayelerinin büyümesi, paranın değer kaybetmesi gibi hususların etkili olduğu söylenebilir. Üsküdar vakıfları üzerine yapılan çalışmada vakıfların borç verdikleri ortalama miktarın 100 guruşa ulaşmadığı görülmektedir. Çizakça, Bursa para vakıfları üzerine yaptığı çalışmasında 1200/1785 yılı için ortalama borç miktarının

76 guruş olduğunu ifade eder. *Çizakça*, ortalama miktarın düşük olmasından hareketle vakıflardan borç alan kimselerin girişimci değil bilakis tüketici olduğu tespitinde bulunur (*Çizakça*, 1999, 116). Bu çalışmalarda elde edilen ortalama miktarların görece düşük olması vakıfların en azından ilgili dönem ve bölgelerde büyük girişimler için finansman sağlamadığını gösterebilir. Buna ilaveten Üsküdar para vakıflarında borç alan kişiler arasında kadınların da önemli bir yer tutması borcun daha ziyade tüketim amaçlı alındığı şeklinde yorumlanabilir (Durmuş, 2016, 67; Kaya, 2010, 107).

Bütün bu ifadelerden hareketle para vakıflarının hiçbir zaman üretim veya yatırım amaçlı borç vermedikleri şeklinde bir çıkarımda bulunmak sağlıklı değildir. Zira Üsküdar vakıflarının verdiği borçlar arasında İsmail adlı birine 842 guruş, Mustafa Bey'e 550 guruş, Seyyid İbrahim Efendi'ye 500 guruş, Osman Çelebi'ye 495,5 guruş gibi nispeten yüksek miktarlar da bulunur (Durmuş, 2016, 51). Bu meblağların o günün şartlarında tüketimden ziyade ticari amaçla alınmış olması muhtemeldir. *Çizakça* da *Suraiya Faroghî*'nin Bosna para vakıflarının Venedik ile ticaret yapan Bosnalı tüccarlara önemli miktarlarda kredi sağladığına dair belgeler bulunduğunu ifade eder (*Çizakça*, 2000, 25). Bu gibi örneklerden hareketle para vakıflarının bazı durum ve zamanlarda az sayıda da olsa ticari krediler verdiğini söylemek mümkündür. Buna ilaveten vakıflardan borç alan kişiler arasında pek çok esnafın da bulunması küçük çaplı da olsa ticaret finansmanı verildiğini göstermektedir. Yani para vakıflarının genel olarak tüketimi finanse ettikleri bunun yanında istisnai de olsa birtakım ticari işlemler için de finansman sağladıklarını söylemek mümkündür. Ayrıca bu finansmanların bir sonraki başlıkta da ifade edildiği üzere ortaklık yoluyla değil de bilakis muamele-i şer'iyeye veya istiğlâl usulleriyle sağlandığı unutulmamalıdır.

5.2. Para Vakıfları Mudarebe, Bidaa Gibi Usullerle Finansman Sağlıyor Muydu?

Konuya geçmeden önce mudarebe ve bidaa terimlerinin ne anlama geldiğini açıklamak faydalı olacaktır. Mudarebe, kar paylaşımına dayanan, bir tarafın emek diğer tarafın sermaye koyduğu ortaklığı ifade eder (Kallek, 2020, 358). Bidaa ise karın tamamının sermaye sahibine ait olması şartıyla işletmeciyeye sermaye verme anlamına gelen bir terimdir (Gedikli, 1999, 262). Bu açıklamalardan sonra para vakıflarının mudarebe ve bidaa akitleriyle ilişkisine geçebiliriz. Hanefi fıkıh literatüründe paranın vakfedilmesinin meşruiyeti İmam Züfer'e atfedilmektedir. Ensari'nin naklettiğine göre hocası Züfer, para, gıda maddesi, ölçü ve tartıyla alınıp satılan menkul malların vakfını meşru kabul etmiştir. Böyle bir vakfin nasıl işleyeceği sorulduğunda İmam Züfer; paraların mudarebeye verilip elde edilen kârın vakfedilen cihete

sarf edileceği; ölçü ve tartıyla alınıp satılan malların da satılarak bedellerinin bidaa veya mudarebeye verileceği şeklinde cevap vermiştir (İbnü'l-Hümâm, VI, 203; Molla Hüsrev, II, 137; Özcan, 2000, 35). Fıkıh kitaplarındaki bu ifadelerden hareketle günümüzde yapılan çalışmalarda bu yöntemlerin fiili olarak para vakıfları tarafından kullanıldığı şeklinde yorumlanmasına neden olmuştur (Kaya vd., 2017, 59). Bu çalışmalarda para vakıflarının bu işlemlere finansman sağladıklarına dair bir örnek dahi ortaya konulamaması bu çıkarımın çok da sağlıklı olmadığını göstermektedir. Nitekim para vakıflarının bu usuller ile işlem yapmadıklarını iddia eden çalışmaların ortaya koydukları argümanlar bunu teyit etmektedir.

Kaya, Durmuş, Bektaş ve Akkaya, 18. yüzyıl Üsküdar vakıfları üzerine muhasebe kayıtlarından hareketle yaptıkları çalışmada yaklaşık 80 vakfın gerçekleştirdiği 9000 küsur borç işleminden hiçbirinin mudarebe ve inan gibi ortaklığa, karz veya bidaa gibi yardımlaşmaya dayalı olmadığını bilakis bu işlemlerin muamele-i şer'iyeye, istiğlâl veya ferağdan ibaret olduğu ifade ederler. (Kaya vd., 2017). *Özcan*, Kanuni döneminde de Üsküdar para vakıflarının bu usuller ile işlem yapmadıkları tespitinde bulunur (Özcan, 2003). Aynı şekilde *Çizakça* da Bursa para vakıfları üzerine yaptığı çalışmasında, vakıfların yıllık gelirlerinin aynı oranda sabit kalmasından hareketle mudarebe veya bidaa gibi usullerin kullanılmadığını, vakıfların muamele-i şer'iyeye ile işlem yaptıklarını ifade eder (Çizakça, 1993, 71). Bunlara ilaveten *Gedikli*, mudarebe üzerine yaptığı kapsamlı çalışmasında binlerce arşiv belgesini taradığını fakat para vakıflarının mudarebe usulü ile borç verdiklerine dair kesin bir bilgiye rastlayamadığını ifade eder. Sadece bir belgede böyle bir ihtimalin bulunduğu ancak bu işlemde de mudarebe ile borç verenin vakıf mı yoksa vakıf çalışanı mı olduğunun tam olarak tespit edilemediğini söyler (Gedikli, 1998, 96).

Bu çalışmalardan hareketle her ne kadar bazı vakfiyelerde teorik olarak mudarebe veya bidaa usulleri ile işlem yapabilecekleri zikredilmiş olsa da para vakıflarının pratikte riskli ve uzun vadeli olan bu usuller ile en azından zikredilen dönemlerde işlem yapmadıklarını söylemek mümkündür. Zira her bir vakıf kurulurken vâkıfı tarafından bir bilanço hazırlanmakta, yıllık gelire göre o yılda yapacağı masraflar ve bünyesinde çalışan görevlilere ödeyeceği ücretler belirlenmektedir. Dolayısıyla vakfın yıllık sabit giderlerinin karşılanması bir başka ifadeyle hizmetlerinin aksamaması için düzenli ve kısa vadeli gelire ihtiyacı vardır. Bu geliri elde etmek için en uygun usul de muamele-i şer'iyeye ve istiğlâldir. Vakfın sermayesinin mudarebe veya bidaa ile işletilmesi söz konusu olduğunda vakfın kâr edip edemeyeceği etse bile ne zaman ve ne kadar kâr edeceğinin önceden bilinmemesi yani gelirin net olarak belirlenmemesi vakfın giderlerinin de belirlenmesini

zorlaştırmaktadır. Zira vâkıf gelire göre gider belirlemek zorundadır ki vakıf amacını gerçekleştirebilsin. Buna ilaveten mudarebe veya bidaa genellikle daha uzun vadeli işlemlerdir. Dolayısıyla hem zarar ortaya çıkması durumunda vakfın ebediliğine hanel gelme ihtimali bulunması hem de sabit giderlerin karşılanabilmesi için sabit gelire ihtiyaç duyulması gibi nedenlerle mütevellilerin bu usulleri tercih etmeyip daha pratik, risksiz ve kısa vadeli olan işlemlere yönelmiş olduğunu söylemek mümkündür.

5.3. Para Vakıfları Dönemin İslami Bankaları Olarak Kabul Edilebilir Mi?

Para vakıfları, daha önce de ifade edildiği üzere finansman mekanizması rolü icra etmişlerdir. Buradan hareketle literatürde para vakıflarını günümüz İslami (Katılım) bankalarının öncüsü olarak kabul eden (Bulut ve Korkut, 2016), bu iki kurumun birbirine benzer pek çok yönünün olduğunu ifade edip para vakıflarının döneminin katılım bankaları olarak değerlendiren (Sumer ve Öndeş, 2023; Kayahan vd, 2016), para vakıflarının katılım bankalarına ışık tutacağını belirten çalışmalar bulunmaktadır (Diniz, 2021). Bu başlıkta böyle bir durumun söz konusu olup olmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Para vakfının meşru olduğuna dair ilk ifadeler Hanefi fakihlerinden İmam Züfer'e atfedilmektedir. Ona göre vakfedilen paralar mudarebeye verilir, elde edilen kâr da vakfın hizmet ettiği cihete sarf edilir (İbnü'l-Hümâm, VI, 203). Her ne kadar İmam Züfer vakıf paraların mudarebeye verilmesini teklif etmiş olsa da vakiada para vakıfları mudarebe üzerinden değil daha pratik ve risksiz olan muamele-i şer'iyeye üzerinden finansman sağlamışlardır. Aslında bu durumun benzerinin İslami bankacılıkta da yaşandığı görülmektedir. Nitekim İslami bankacılığın ilk örneği olarak kabul edilen ve Mısır'ın Mith Gamr kasabasında faaliyete başlayan banka topladığı mevduatları tasarruf sahiplerine ya karz olarak (yatırım dışı kredi) veyahut müteşebbis/üreticiye müşareke veya mudarebeyle (yatırım veya ortaklık kredisi) vermiştir. Burada banka, müteşebbis veya üreticiye -ortaya koymuş olduğu sermaye nispetince-kâr ve zararda ortaktır (Zerka ve Neccar, 2011, 123). Ancak daha sonraki yıllarda kurulan İslami bankalar birtakım gerekçelerle mudarebe, müşareke gibi ortaklıklar yerine daha ziyade murabaha usulüyle finansman sağlamayı tercih etmişlerdir. Sonuç olarak para vakıflarıyla İslami bankaların ortaklıklar yerine daha az riskli ve daha kısa vadeli olan finansman yöntemlerini tercih ve tatbik etme noktasında benzeştiği söylenebilir.

Para vakıflarının muamele-i şer'iyeye ile İslami bankaların ise murabahayla finansman sağlama noktasında benzeşmesinden hareketle İslami bankalarının

para vakıflarının devamı olduğu şeklinde yanlış bir algıya varılmamalıdır. Zira para vakıfları ve İslami bankalar arasında her ne kadar birtakım benzerlikler olsa da çok önemli farklar da bulunmaktadır. Nitekim para vakıflarında mülkiyet kişilerden çıkıp “mülkillah” diye tabir edilen Allah’ın mülküne yani kamuya ait olmaktadır. Katılım bankalarında ise böyle bir durum söz konusu olmayıp bankanın sahibi veya sahipleri bulunmaktadır. Buna paralel olarak para vakıfları tamamen hayrî amaçlarla kurulmuş olup bütün gelirlerini de bu amaçlara sarf ederken İslami bankalar nihayetinde şirket olmaları hasebiyle toplum menfaatinden ziyade kendi kârlarını maksimize etme gayreti içerisindeyler. Yani her ne kadar para vakıflarının en fazla kullandığı finansman yöntemi olan muamele-i şer’iye ile İslami bankaların en fazla kullandıkları yöntem olan murabaha yöntem olarak benzeşse de muameleden elde edilen gelir vâkıfın belirlemiş olduğu hayır cihetlerine sarf edilirken murabahadan elde edilen gelir banka ve mevduat sahipleri arasında pay edilmektedir. Dolayısıyla para vakıflarıyla İslami bankalarını birbirinin aynısı veya devamı olarak görmek çok doğru bir yaklaşım değildir. Zira kuruluş ve faaliyet amacı, mülkiyet anlayışı ve gelirlerin sarf yerleri gibi çok önemli hususlarda farklılık gösteren kurumların aynı veya bezer olduğunu söylemek mümkün değildir. Burada yapılması gereken her iki kurumun da müstakil ve özgün birer kurum olduğunu kabul edip değerlendirmeleri de ona göre yapmaktır.

Sonuç

Gayrimenkul vakıflarından farklı olarak nakit para ile kurulan para vakıfları, zengin olmayan geniş toplum kesimlerinin küçük nakdi birikimlerini vakfa dönüştürmesine imkân sağlamıştır. Bu uygulama neticesinde bireylerin mütevazı bütçeleriyle vakıf kurmalarının önü açılmakla birlikte faizin yasak olduğu bir toplumda bireylerin küçük ölçekli finansman ihtiyaçları da karşılanmıştır. Yani para vakıfları gayrimenkul vakıflarının icra etikleri hizmetlere ilaveten ihtiyaç duyanlara birtakım şer’i yöntemlerle borç para vermek suretiyle de bir çeşit finansman mekanizması işlevi de görmüşlerdir. Bu süreçte para vakıflarının meşruiyeti hususu özellikle 16. yüzyıl uleması arasında tartışmalara konu olsa da nihayetinde bu vakıfların ve yaptıkları işlemlerin meşru olduğu kabul edilmiştir. Böylece para vakıfları, Osmanlı vakıf medeniyetine farklı bir boyut kazandırmış ve vakıf kurumunun yaygınlaşıp gelişmesine önemli bir katkı sağlamışlardır.

Vakıfların kuruldukları gayeye hizmet edebilmeleri için sürekli bir gelir kaynağına ihtiyaçları vardır. Gayrimenkul vakıfları sahip oldukları gayrimenkulleri kiraya vermekten gelir elde ederken, para vakıfları da sahip oldukları sermayeyi Osmanlı ulemasının İslam hukukundaki bazı akitleri geliştirerek ortaya çıkardıkları muamele-i şer’iye, istiğlâl gibi usullerle

işletmekten gelir elde etmişlerdir. Vakıfların bu usuller ile işlem yaparken uygulayacakları kâr oranları da devlet tarafından sınırlandırılmış, böylece hem vakıfların hem de tefecilerin halka yüksek oranlarla borç vermesinin önüne geçilmek istenmiştir.

Günümüzde para vakıfları üzerine yapılan bazı çalışmalarda, fıkıh kitapları ve vakfiyelerde para vakıflarının sermayelerini mudarebe veya bidaa usulleriyle işletmelerine dair bilgilerden para vakıflarının sermayelerini bu ortaklıklarla da işlettiği şeklinde çıkarımlar yapılmaktadır. Ancak sadece fıkıh kitapları ve vakfiyelerde vakıf paraların işletilmesi hususunda bu yöntemlerin teklif edilmesi veya birer seçenek olarak zikredilmiş olmasından hareketle para vakıflarının bu yöntemlerle işlem yaptığını söylemek çok sağlıklı değildir. Nitekim para vakıflarının yaptıkları bütün işlemlerin kaydedildiği muhasebe kayıtlarına bakıldığında vakıfların bu iki işlemi hiç kullanmadıkları bilakis sadece muamele-i şer'iyeye ve istiğlâl ile borç verdikleri görülmektedir.

Para vakıflarının uzun vadeli ve kâr-zarar riski olan ortaklıklardan ziyade riski az ve kısa vadeli bu usuller ile işlem yapmış olmaları yadırganmamalıdır. Zira her vâkıf, vakfının ebediyen faaliyet göstermesini ister. Bunun gerçekleşmesinin bir yolu da vakfın riskten uzak daha garantili yöntemlerle işlem yapmasıdır. Vâkıfların borç işlemlerinin maddi değeri yüksek rehin veya zengin kefil gibi teminatlar alınarak yapılmasını talep etmeleri de bunun bir gereğidir.

Para vakıflarının tüketim finansmanına ilaveten üretim veya yatırım için bir başka ifadeyle ticareti faaliyetler için finansman sağlayıp sağlamadıkları meselesi de pek çok çalışmada kendisine yer bulmuştur. Bu meseleyi kısaca özetleyecek olursak; para vakıflarının genel olarak tüketimi finanse ettikleri bunun yanında istisnai de olsa birtakım ticari işlemler için de finansman sağladıklarını söylemek mümkündür.

Hanefi literatüründe para vakfının meşruiyeti İmam Züfer'e nispet edilerek Züfer'in vakfedilen paraların mudarebeye verileceğini elde edilen kârın da vakfın gayesine sarf edileceği görüşünde olduğu ifade edilir. İslami bankalar kurulurken de bu bankaların Mith Gamr örneğinde olduğu üzere ortaklıklara finansman sağlayacağı temennisi hakim olmuştur. Ancak vakıada hem para vakıfları hem de İslami bankalar bu temennilerin aksine daha risksiz, kısa vadeli, pratik, düzenli ve garanti gelir getirecek işlemlere yöneldikleri görülmektedir. Bu hususta kurumların bu yöntemleri tercih etmeleri kadar kişilerin ortaklıktan ziyade finansman ihtiyaçlarını gidermeye yönelik finansman talep etmelerinin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Yani her iki kurumun da ortaklık hedefiyle yola çıkıp netice itibarıyla bireysel finansmana yönelmiş olmaları bu kurumların çıkarlarıyla kişilerin taleplerinin çakışmasının bir sonucudur.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, Ahmed, “İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi”, İstanbul: OSAV Yayınları, 1996.
- Ali Haydar Efendi, “Tertîbu’sunûf fî ahkâmî’l-vukûf”, Dersaadet: Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, 1240.
- Ali Haydar Efendi, “Düreru’l-hükkâm şerhu Mecelleti’l-ahkâm”, Beyrut: Dâru’l-ceyl, 1991.
- Bardakoğlu, Ali, “Ferâğ”, *Türkiye Diyanet Vâkfi İslâm Ansiklopedisi*. 12/351-354, İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Bayındır, Abdulaziz, “Bey‘ bi’l-vefâ”, *Türkiye Diyanet Vâkfi İslâm Ansiklopedisi*. 6/20-22. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Berki, Ali Himmet, “Vakıflar”, İstanbul: Aydınlık Basımevi, 1946.
- Bulut, Mehmet ve Korkut, Cem, “A Comparison Between Ottoman Cash Waqfs (CWs) and Modern Interest-Free Financial Institutions”, *Vakıflar Dergisi*, 46 (2016).
- Çizakça, Murat, “Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları”, İstanbul: İlmi Neşriyat, 1993.
- Çizakça, Murat, “İslam Dünyasında ve Batıda İş Ortaklıkları Tarihi”, çev. Şehnaz Layikel, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Çizakça, Murat, “A History of Philanthropic Foundations”, İstanbul: Bogazici University Press, 2000.
- Diniz, Yasin, “Günümüz Katılım Bankaları Uygulamaları İle Osmanlı Dönemi Para Vakıfları Uygulamalarının Mukayesesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi SBE, 2021.
- Döndüren, Hamdi, “Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye’de Faizsiz Bankacılık Tecrübesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17/1 (2008): 1-24.
- Dumlu, Emrullah. “XVI. Yüzyıl Osmanlı Uleması Arasında Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar (Ebussuûd, İbn Kemal - Çivizâde, Birgîvî)”. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 44/2 (2015): 303-337.
- Durmuş, Muhammed Emin, “Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyıl Son Çeyreğinde Üsküdar Para Vakıfları (1184-1188/1770-1174)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi SBE, 2016.
- Gedikli, Fethi, “Osmanlı Şirket Kültürü XVI.-XVII. Yüzyıllarda Mudarebe Uygulaması”, İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.
- Gedikli, Fethi, “İbdâ”, *Türkiye Diyanet Vâkfi İslâm Ansiklopedisi*. 19/262-263. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Halebi, Burhaneddin. “Mülteka’l-ebhur”. 2. bs. Dimaşk: Dâru’l-Beyrûtî, 2005.

- İbni'l-Hümâm, Kemalüddin Muhammed bin Abdilvahid es-Sivasî, “Şerhu Fethi'l-Kadîr”, Ta'lik ve Tahric: Abdurrezzâk Galib el-Mehdî, Beyrut: Dâru'l-Kitabu'l-İlmiyye, 2003
- Kallek, Cengiz, “Mudarebe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/358-362. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Kaya, Süleyman, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi İlişkilerinin Hukuki Boyutu”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı. 3, (2007), 13-41.
- Kaya, Süleyman, “XVIII. Yüzyıl Sonlarında Üsküdar Vakıflarının Gelir Kaynakları”, *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, C.15, Sayı.29, (2010/2), 95-132.
- Kaya, Süleyman, Durmuş, Muhammed Emin, Bektaş, İsmail, Akkaya, Arif “Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyıl Para Vakıflarının Nakit İşletme Yöntemleri”, *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi* (2017).
- Kaya, Süleyman (proje yürütücüsü): “18. Yüzyıl Üsküdar Para Vakıflarının Gelir ve Giderlerinin Analizi”, TÜBİTAK SOBAG 1001 Projesi, 2020. <https://app.trdizin.gov.tr/proje/TWpBNU1UTXo/18-yuzyiluskudar-para-vakiflarinin-gelir-ve-giderlerinin-analizi>, son erişim tarihi: 02.06.2022
- Kayahan, C., Görkaş, İ., Önk, H. “Osmanlı Dönemi Para Vakıflarıyla Günümüz Katılım Bankalarının Karşılaştırılması”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (2016), 70-90.
- Kudûrî, Ahmed ibn Muhammed, “el-Muhtasarü'l-Kudûrî”, thk. Kamil Muhammed Uveyza, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.
- Kurt, İsmail, “Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat”, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1996.
- Mergînânî, Burhanuddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebîbekir b. Adilcelil, “el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî”, thk. Said Bektaş, 7 Cilt, Medine: Dâru's-Sirâc, 2019.
- Molla Hüsrev, Muhammed b. Feramuz b. Ali, “Düreru'l-Hukkâm fi Şerhi Ğureri'l-Ahkâm”, 2010.
- Ömer Hilmi Efendi, “İthâfu'l-ahlâf fi ahkâmi'l-evkâf”, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1977.
- Özcan, Tahsin, “Osmanlı Para Vakıfları Kanunî Dönemi Üsküdar Örneği”, Ankara: TTK Basımevi, 2003.
- Özcan, Tahsin, “İbn Kemal'in Para Vakıflarına Dair Risalesi”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 4 (2000), 31-41.
- Sumer, S. ve Öndeş, T. Para Vakıfları İle Katılım Bankalarının Fon Kullanım Yöntemleri, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 24 (2023), 111-117.

Tarablûsî, Burhaneddin İbrahim, “El-is’âf fi ahkâmi’l-evkâf”, Beyrut: Dâr’ur-Râid el-Arabiyye, 1981.

Veli b. Yusuf (der.) “Mecma’u’l-fetâvâ”, yy., yazma, ty. (Sül. Ktp. Esad Efendi, nr. 1098).

Yelek, Kamil, Bir Finansman Yöntemi Olarak Kullanılan Bey‘ Bi’l-Vefânın İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 27 (2016), 257-286.

Zerka, M.A ve Neccar, Muhammed Abdulaziz, “İslam Düşüncesinde Ekonomi, Banka ve Sigorta”. çev. Hayreddin Karaman. İstanbul: İz Yayıncılık, 3. Basım, 2011.

Kadı Sicilleri

Bab Mahkemesi 151 Numaralı Sicil (1143-1144/1730-1732), haz. Abdullah Sivridağ ve Ali Coşkun. İstanbul: Kültür AŞ., 2019.

Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (1152-1153/1740), haz. Sabri Atay ve Salih Kahraman. İstanbul: Kültür AŞ., 2019.

Evkaf-ı Hümayûn Müfettişliği 673 Numaralı Sicil (1300-1301/1883-1884), haz. Sabri Atay ve Rasim Erol. İstanbul: Kültür AŞ., 2019.

Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (1020-1053/1612-1643), haz. Baki Çakır vd. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.

Rumeli Sadâreti Mahkemesi 21 Numaralı Sicil (1002-1003/1594-1595), haz. Rasim Erol, Hüseyin Kılıç. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.